

Mód László

ÁRTÉRI GAZDAKÖZÖSSÉGEK AZ ALSÓ-TISZA MENTÉN

A folyók és a töltések közötti térségen több Tisza- és Maros-menti település (Szentés, Hódmezővásárhely, Mindszent, Makó, Apátfalva stb.) határában¹ a 19. század végén és a 20. század elején szőlő- és gyümölcsstelepítések² jöttek létre, amelyek gondozása speciális ismereteket, művelési technikákat igényelt, hiszen az ártéren vagy hullámtéren³ gazdálkodóknak valamilyen módon alkalmazkodniuk kellett a természeti környezethez. Az ártéri szőlőtermesztés az Alföld szőlőkultúrájában egy új fejlődési fokozatot képvisel, amely kiterjedését tekintve sem a szőlőhegyek, sem pedig a szőlőskertek övezetével⁴ nem vethető, hasonlítható össze. Ennek oka elsősorban abban keresendő, hogy az általam vizsgált gazdálkodási forma a folyók és az árvízvédelmi töltések közötti térséghez kapcsolódik, ahol csak és kizárólag a magasabb fekvésű térségeken folytatható sikerrel.

Az ártéri szőlőművelés sok hasonlóságot mutat az alföldi borvidékre jellemző szőlészeti-borászati technológiával, amelynek az a magyarázata, hogy a folyó és a töltések közötti területen szőlőt telepítő birtokosok az ármentes határrészekben bevált ismeretanyagot próbálták alkalmazni. Számos ponton kimutathatóak azonban olyan speciális termesztési eljárások, amelyek lehetővé teszik azt, hogy az időszakosan vízzel borított térségeket is lehessen szőlőskertként hasznosítani.

---

¹ HERCZEG Mihály – KRUSZLICZ István 2000. 82–83., MÓD László 2001. 167–172., 2008. 184–208., SZIGETI György 1999. 199–206.

² Eddigi ismereteink birtokában elmondható, hogy az ártéri szőlőtermesztés nemcsak a felsorolt településeken bukkan fel, hanem Zenta, Magyarakanizsa, Martonos, Nagykörű, Tiszadorogma, Ároktő, Tiszacsege, Tiszakeszi, Egyek és több más falu esetén is találkozhatunk e sajátos növénykultúrával, amely az áradások által időszakosan elöntött hullámterekhez kapcsolódott. PAPP József 1992. 795–802.

³ A folyók ártereiből a szabályozások során ún. mentesített területeket hoztak létre, amelyek a gátak és a völgyperemek között terülnek el. A hullámtér az árvízvédelmi töltések és a meder között helyezkedik el, amelynek a szerepe az árvizek levezetésére, valamint a kiáramló víz tárolására irányul. A hullámtér korántsem tekinthető egyenletes felszínű területnek, mivel jellegzetes térszínformák találhatók rajta, amelyeket az árvizek alakítanak. Nemcsak sajátos életterekként foghatóak fel, hanem az erdőgazdálkodás és a mezőgazdaság számára is nagy termőképességű termőhelyek. Jelentősnek mondható az egyre inkább urbanizálódó társadalomnak a hullámterek felé irányuló humán hasznosítási igénye, ami az üdülésben, a zöld turizmusban és a vízi sportok üzésében érhető tetten. SCHWEITZER Ferenc 2003. 109–110., TÖRÖK Imre György 2000. 125–131.

⁴ Az utóbbi évtizedek kutatásai hívták fel a figyelmet arra, hogy a korábban egységesnek tekintett alföldi szőlőkultúra két nagy régióra osztható. A Duna-Tisza közén és a Dél-Tiszántúlon egy középkori gyökerekkel rendelkező, autochton fejlődést mutató szőlő- és borkultúra jellemző, ezzel szemben a Tiszántúl északi felében, a Hajdúságban, a Nagykunságban, a Nyírségben és Békés megyében az előbbinél jóval fiatalabb szőlőgazdálkodással számolhatunk. A szőlővel beültetett, összefüggő, zárt területek elnevezése alapján az első régió a *szőlőhegyek*, míg a második a *szőlőskertek* vidékének nevezhető. ÉGETŐ Melinda 1993a. 37., 2006. 44.

Az alkalmazkodás ebben az esetben a természeti környezet kihívására adott válaszként értelmezhető, amely magában foglalja az ártéri szőlőtermesztésre jellemző sajátos munkafolyamatokat és munkaeszközök használatát, az időszakos vízborításhoz idomuló falszerkezetek kialakítását illetve a lokális társadalmi szerveződési formákat is.

Tanulmányomban arra nem nyílik lehetőség, hogy az alsó-Tisza menti települések egy részén a 20. század első felében működő ártéri gazdaközösségek tevékenységének minden egyes aspektusát körüljárjam.⁵ Célom csupán az, hogy a birtokos közösségek ténykedésének az egyik legfontosabb vonatkozására ráirányítsam a figyelmet, mégpedig arra, hogy milyen szerepet tölthettek be a természeti környezethez történő alkalmazkodásban. Miért is mutatkozott erre szükség? Azért, mert a hullámtéren gazdálkodóknak alkalmanként olyan problémákkal kellett szembesülniük, amelyeknek a megoldása csak és kizárólag közösségi szintén történhetett.

A vizsgált területen többféle társulási formát különböztethetünk meg, amelyek között feltűnnek a törvényi szabályozások alapján megalakuló hegyközségek, illetve más típusú, a szőlőtermesztés érdekeit kevésbé érvényesítő közösségek.

A Mártély-Hullámtéri Hegyközség

A szőlővel és gyümölcsösökkel betelepített parcellák Mártélyon a 20. század első felében a mártélyi⁶ és a körtvélyesi⁷ holtágak között helyezkedtek el, amelyeket a Tiszával párhuzamosan haladó dűlőutak határoltak. A 87. számú átvágás közelében a szőlőskertek egy keskeny sávra korlátozódtak, amely közvetlenül az élő víz partján húzódtott. Tárkány Szücs Ernő 1944-ben megjelent munkájában a következő módon igyekezett bemutatni elhelyezkedésüket: „A hullámtéri szőlők három dűlőre oszlanak, melyek a Tisza folyásával párhuzamosan húzódnak a holt Tiszánál lévő Szücs tanyától majdnem a körtvélyesi Tiszarészig.”⁸

A Mártély-Hullámtéri Hegyközség működését csak mozaikos formában ismerhetjük meg a forrásokból, mivel a szervezet iratai hiányosan maradtak fenn a

⁵ A szőlőterület és tartozékainak védelme sajátos szervezetséget igényelt, amely a szőlőbirtokosok önkormányzati érdekvédelmi intézményének illetve a falu vagy város tanácsi közigazgatásának a felügyelete alatt valósult meg. A rendelkezésre álló források szerint a Mártélyon az ártéri szőlős- és gyümölcsösök két *örzetőre* tagolódtak, amelyekben egy-egy csősz teljesített szolgálatot. Az 1940-es évek elején Hódmezővásárhelyen 31 hegyközség, illetve *hegygazdaság* keretei között ugyanennyi csősz tevékenykedett, akik különböző összetételű bérezésben részesültek.

⁶ 1888 és 1892 között alakult ki a 86. számú átmetszéssel, amelynek hossza 4,6 km, szélessége pedig 100 méter. Mivel a víz a szabályozás után még jó ideig a régi mederben folyt, ezért a kanyarulat természetes módon formálódott, amit a védtöltések befolyásoltak. Az átvágás megépítése után gyors fejlődésnek indult, a folyó új medrét gyors ütemben kezdte szélesíteni. BOGA TAMÁSI László 2001. 76–77.

⁷ A 87. számú átvágással 1862 és 1887 között jött létre, amelynek hossza 4,7 km, átlagos szélessége 128 méter, területe pedig 60 hektár. A körtvélyesi átmetszés a mártélyival szemben meglehetősen lassan formálódott ki, 1890 után mesterséges beavatkozással gyorsult fel az új meder fejlődése. BOGA TAMÁSI László 2001. 75.

⁸ TÁRKÁNY SZÜCS Ernő 1944. 98.

Hódmezővásárhelyi Levéltárban.⁹ A birtokosok 1906-ban 130 kat. hold szőlőterületen alakították meg hegyközségüket, amely kezdetben 74 tagot számlált. 1906. december 23-án összejövetelt tartottak, amelynek célja az alapszabályok elfogadása és a tisztségviselők megválasztása volt.¹⁰ 1925. április 13-án a városi közgyűlés által 1907. február 16-án jóváhagyott hegyközségi rendtartás bizonyos rendelkezéseit változtatták meg, illetve egészítették ki, amelyeket a szőlőbirtokosok egyhangúlag elfogadtak. A módosításokat követően a hegyközség szervezeti felépítésében változások következtek be, mivel Szörffy Sándor indítványa nyomán két *gazdasági csoport* alakult. Az első a régi Sófalvy telepre terjedt ki Darabont István birtokával együtt, a másik pedig a Szücs tanyáig húzódó területet foglalta magában. Az új rendtartás értelmében ezek az egységek a hegyközség *hegybírójának* vezetése alatt álltak, de saját választmányukat, *helyettes hegybírójukat*, *pénztárnokukat* és *hegyőrüket* a minden áprilisban tartandó közgyűlésen választották meg. Önálló számadást vezettek, és egyenlő arányban részesültek a jövedelmekből is. A decemberi közgyűlést viszont közösen tartották meg, ahol lehetőség nyílt a közös problémák intézésére. Az 1925. április 13-án megtartott összejövetelen fontosnak tartották azt is a módosítások közé iktatni, hogy azok a birtokosok, akik a hegyközségi járulékot és a csőszbért nem fizetik be az áprilisi közgyűlés napjáig, azok nem rendelkezhetnek választási és szavazati joggal.¹¹

Működését az 1930-as években a tagok között feszülő ellentétek határozták meg, amelyekről a hódmezővásárhelyi sajtó is rendszeresen beszámolt.¹² Úgy tűnik, hogy Hódmezővásárhelyen az 1938. évi XXXI. törvénycikkely alapján létrehozandó hegyközségi szervezet megalakítása csak 1944-ben merült fel, amikor számbavették a város határában található *hegygazdaságokat* és a szőlővel illetve gyümölcsfákkal beültetett területeket, amelyeket egyesíteni akartak hegyközségi keretek között. A 12 *hegygazdaság* között feltűnik a *Mártély-Hullámtéri* is, amely 1940-ben a forrásokban „hegyközség” néven fordul elő.¹³

A szentesi Kis-Tisza-szigeti gazdaság

A szentesi Kis-Tisza-sziget természetes képződmény, a város felőli folyóág, az ún. *Kis-Tisza* azonban fokozatosan feltöltődött, így a terület egykori arculatát manapság csak áradás idején, meghatározott vízszintnél nyeri vissza. Sziberth

⁹ Tárkány Szücs Ernő Mártély népi jogéletéről készített munkájában a következő módon igyekszik jellemezni a szőlőbirtokosokat tömörítő szervezeteket, amelyek különböző tevékenységet folytattak: „A Hullámtéren eddig <hőgygazdaság> volt s csak most alakult át <hőgyközséggé>. A két gazdasági forma között az a különbség, hogy az utóbbiban közösen ellenőrzik a termelést, szinte irányítják a munkát. A szőlőtelep fölé jogfejlesztésünk <községet> szervezett, amibe minden tulajdonosnak be kellett lépnie és belső közös ügyeiket ilyen szervezetben fejtik ki. Jobb, mint a régi forma? – kérdezzük az egyik érdekelttől. A szavaiból azt vesszük ki, hogy bizonyos mértékig zavarja az önálló termelést, de belátja, hogy nemzeti szempontból szükség van rá.” TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ 1944. 98–99.

¹⁰ VV 1906. április 18. 3.

¹¹ VRÚ 1925. április 20. 2.

¹² VRÚ 1936. április 12. 4., április 15. 2., április 16. 2.

¹³ CsML HL IV. 1405.b. HVT tan. ir. 1942. 140.

Arthur keletkezését a következő módon igyekezett magyarázni: „Ezek a zátonyok eredetüket a Körös áradásai által hozott könnyű s így a viznek magasabb rétegében is lebegtetett, agyagos természetű hordaléknak köszönik, sőt a 84. sz. átvágás alsó torkánál levő s a lentebb fekvő szentesi sziget is ennek köszönheti lételetét.”¹⁴ A *Kis-Tisza-sziget* már az 1784-es katonai felvétel térképszelvényein is megjelenik, az 1840-es Seres-féle térképen *Alsó-sziget* néven szerepel.¹⁵ 1808-ban a *Kis-Tisza-szigetet Alsó szigetként* említik, amelyen a *Szigeth Erdő* nevű füzes feküdt.

A *Kis-Tisza-szigetet* a helyi birtokosok alapvetően két részre, a *Kis-*, illetve a *Nagy-oldalra* tagolják, amelyek közül az előbbi az élő Tisza közelében, az utóbbi pedig a *Kis-Tisza* mentén található. A két dűlőút között elterülő parcellákat az ún. *farmezsgye* választja el egymástól, amely a *Kis-Tisza-sziget* közepén húzódik végig. A szőlővel betelepített parcellák a szintkülönbségekhez igazodva a legmagasabban fekvő részeken, a *Nagy-* illetve a *Kis-oldalon* találhatóak. A terület déli fele alacsonyan helyezkedik el, amelyet a kisebb árvizek rendszeresen elöntenek, emiatt jórészt szántóföldi művelésre használatos.

Szentesen az ökológiai viszonyoknak megfelelő szőlőkultúra az önellátás szintjét meghaladó csemegeszőlő-termesztést eredményezett, amely 60–70 helybeli családnak biztosított kiegészítő kenyérkeresetet. Ebből következik, hogy a bortermelés a régmúltban és manapság is csak másodlagos szerephez jutott. Az 1990-es évekig az ártéri szőlőtermesztést a mostoha természeti viszonyok ellenére is sikeresen működő alkalmazkodási formának minősíthetjük. Az ezredforduló nagy vizeinek köszönhetően évekig nem volt szőlőtermés, éppen ezért egyre többen döntöttek úgy hogy felhagynak a szőlőműveléssel és eladják birtokaikat. Ehhez járult még az a körülmény, hogy a *Saszla* szőlő piaci értéke jelentős mértékben csökkent, ezért termesztése napjainkban már igen kevés anyagi haszonhoz juttatja a birtokosokat.

A *kis-Tisza-szigeti gazdaság* működését tekintve leginkább az Andrásfalvy Bertalan által bemutatott társulatokhoz hasonlítható, amelyeket egy-egy dunai sziget birtokosai hoztak létre közös ügyeik intézése és gazdálkodásuk szervezetesebbé tétele céljából. Dunaföldváron a birtokosok *szigetbírót* is választottak, aki a befolyt pénzüsszegekből tartotta fenn a révet, gondozta az utakat és fizette a csőszöket.¹⁶ A dunaföldvári *Alsó Gyümölcsös sziget* birtokosai két csősz alkalmaztak, akik közül az egyik szállította át a földtulajdonosokat ladikon a sziget orránál kifeszített kötél segítségével. A gyümölcsöskertek gazdái *szigetbírót* is választottak, akinek a helyettese a *szigetesküdt* volt. A birtokosoknak földterületük nagysága szerint kellett a társulat pénztárába meghatározott összeget befizetni, amiből fenntartották a révet, gondozták az utakat, és fizették csősz, valamint a *szigetbírót*. A madocsai sziget birtokosai is társultak. A gondnok feladatai közé tartozott a csőszbér összeszedése, valamint az utak és a hidak karbantartása, javítása.¹⁷

¹⁴ SZIBERTH Arthur 1898. 253.

¹⁵ CsML SzL SzVT 5.

¹⁶ ANDRÁSFALVY Bertalan 2007. 234.

¹⁷ ANDRÁSFALVY Bertalan 2007. 237.

A hirdető jegyzőkönyvek szerint a *Kis-Tisza-* illetve a *Zsúp-sziget*¹⁸ földtulajdonosai az 1860-as évek végén és az 1870-es években több alkalommal is tartottak különböző összejöveteleket, amelyek valamilyen lokális társulat működését tanúsítják. Ezeknek a gazdatársulásoknak a feladata a területek őrzésének a megszervezésén túl feltehetőleg kiterjedt a hasznosításra is (pl.: a parcellák bérbeadása őszi legeltetésre).

A *kis-Tisza-szigeti* gazdák önszerveződése a már létező törvényi szabályozás figyelembevételével történt. Erre utal a csősz szerződéseiben többször felbukkanó, a mezőőrök kötelességeit és jogait rögzítő 1894: XII. törvénycikkelyre való hivatkozás. A *gazdaság* az 1939-ban létrejött *Szentesi Hegyközség* működése idején is megtartotta szervezeti önállóságát, jóllehet a *kis-Tisza-szigeti* birtokosok nagy része egyben hegyközségi tagsággal is rendelkezett. A birtokos közösség tevékenységére azonban továbbra is szükség mutatkozott, mivel a sajátos földrajzi fekvés miatt a gazdáknak olyan problémákkal kellett szembesülniük, amelyek a határ más területein szőlőt művelő szentesieket nem érintették.

A *kis-Tisza-szigeti gazdaság* tagságát a területen földdel rendelkező földtulajdonosok alkották, akik minden évben meghatározott összegű csőszbért és tőkepénzt fizettek. A birtokosok maguk közül tisztikart választottak, amelynek az összetétele az évek során változott, feladata pedig a közgyűlések közötti időszakban a *gazdaság* ügyeinek az intézésére irányult. A testület az 1938-as közgyűlésről szóló feljegyzés szerint 12 tagból (*tőkegazda*, pénztárnok, gondnok, jegyző, két ellenőr, 6 földbirtokos) állt. (1-2. kép)

---

¹⁸ Az egykori szőlőskerteket szinte teljes mértékben körülölelő holtág a Tisza szabályozása során az 1863–1886 között végrehajtott 85. számú átmetszés eredményeként keletkezett, amelynek átlagos szélessége 60 méter, területe pedig 60 hektár. A terület az írásos forrásokban és az ármentesítést megelőző időszakban készült térképeken *Sup*, illetve *Zsúp* néven bukkan fel, amelyet 1808-ban a füzes erdők között tartottak nyilván. BOGA TAMÁSI László 2001. 79.

<u>Kiadás 1906 évről</u>		fst	kar
1906 Április 3 Dikán két körös			
fa evőest csináltatásunk	4	50	
egy evőnyellét csináltak		80	
meg vasalták		30	○
Kajkát vetünk	3	70	
gulyhá tapaszta's	3	80	
egy görbecsüvet a kajkánom		30	
December 22 Dikán kertetes kécske 20			
December 28 Dikán láncrot vetem	1	40	
8 sukost			
egy tevelpapíros és egy pena		2	
egy Dereglye karóent		20	
" " vasalásent		20	

1. kép. Részlet a kis-Tisza-szigeti gazdaság jegyzőkönyvéből. 1906.

Csönfogatási szerződés.
 a Kristinamigeti Földtulajdonosok 1848 évi December hó
 26. án tartott Csönfogatási gyűlésen ismételten felfogadta
 Györi Lándor, Munkács útera 15. n. a. lakost az alanti
 feltételek mellett. 1949. Március hó 1. től 1949. évi November hó 1. ig
 a Csönnek évi bére rendszerként 11. araz Tizenegy forint
 és ugyanakkor rendszerként 1. araz Egy rendes nagyszázi
 kéve rösse, Szőlővenyigéből pedig 2. araz Kettő kéve,
 a Rendszer néma. 273. és felvétel, amely járandósá-
 got, a Földtulajdonosok a lehetőségek szerint negyedévi
 rendszerként tartottnak megfizetni, Körművelésért
 got, a Földtulajdonosok a Csönhelyet nemfizetnek alka-
 lomadtán a Csön ant terminetben ledolgozhatja, meg-
 engedni az öm Birtokosig a Csönnek, hogy hivatalára el-
 vigestével, ott a helyninen alkalmi munkákat vállal-
 harron, De ant minden esetben a Tőkegardának, vagy
 annak helyettesinek bejelenteni tartozik.
 Ezen minden kötelesege a Csönnek a gazdaság min-
 den vagyonára felüggegni, az Épülettel amelyben lakik
 jokban és tintán tartani, magarabb vizállás esetén
 a Függetlő földtulajdonosokat, s azok hozzájárulóit, vagy
 küldöteit, a Csönnek be és kiszámitani díjtalanul,
 a Kikötőhöz, se is feljarothat az inaptól mentesíteni
 illetve garral, vagy rösseivel feltölteni;
 a Függet területét, valamint az örmes birtokrészt naponta
 legalább kétszer kerülni, Kihlönösmen gyümölcszés
 kerdetétől, a Türet vigertig mindenne a legnigori-
 ban felüggegni,
 Tolvajokat bárki legyen is az a legnigoriában üldözni
 lehetőleg elfogni, és a Tőkegardának átadni ezen tnykedé-
 siben bármelyik földtulajdonos niveren sem segít-
 ségére...

2. kép. Részlet az 1948-as csönfogatási szerződésből

Alkalmazkodási stratégiák és az árvizek

Az ártéren gazdálkodó közösségek az időszakos áradások¹⁹ miatt sajátos stratégiákat dolgoztak ki, amelyek lehetővé tették azt, hogy sikeresen aknázhassák ki a természeti erőforrásokat. A folyószabályozásokat követően az ártéri gazdálkodás egyik legfontosabb alappillére a korábbi időszakokhoz hasonlóan továbbra is a felesleges víz mederbe történő visszajuttatása maradt. Az intenzívebb növénykultúrák megjelenésével és térhódításával ugyanakkor egy másik folyamat is kibontakozik előttünk, ami a földterületek kisebb áradásoktól történő megóvására irányult. Az ártéren gazdálkodó közösségek azt nyilvánvalóan nem tudták befolyásolni, hogy a folyó áradásai miképpen vonuljanak le minél kisebb kárt okozva, azt viszont képesek voltak szabályozni, hogy a visszamaradó víz minél előbb visszakerüljön a mederbe, ne állja semmilyen természetes vagy mesterséges akadály az útját. A földtulajdonosok számára a kisebb méretű áradások, illetve a visszamaradó vizek elvezetése jelentette a legnagyobb problémát, amelyektől különböző módon igyekeztek megóvni a parcellákat. Előbbiek ellen az ártéren emelt töltésekkel próbáltak meg védekezni, amelyeknek a megépítése sok esetben komoly vitákat és nézeteltéréseket eredményezett, mivel nem mindegyik birtokosnak állt érdekében a nyári gátak emelése. A visszamaradó vizek levezetése csatornák és zsilipek működtetésével történt.

Ha az ártéren gazdálkodó közösségek szemszögéből próbáljuk áttekinteni az áradások időbeli eloszlását, akkor azt tapasztaljuk, hogy kirajzolódnak olyan periódusok, amikor az árvizek évente egyszer vagy több alkalommal megismétlődve öntötték el a folyó és gátak közötti térséget. A 20. század első felében 1913-ban, 1919-ben, 1922-ben, az 1920-as évek közepén, 1932-ben, az 1930-as évek végén illetve az 1940-es évek elején alakultak ki olyan időszakok, amikor a Tisza kilépve medréből jelentős pusztításokat okozott. A vízügyi nyilvántartásokat szemügyre véve azt láthatjuk, hogy ezek a periódusok (1909–1911, 1926–1931, 1936–1939, 1943–1947)²⁰ csak bizonyos mértékig egyeznek meg az ártéren gazdálkodó közösségek szempontjából jelentősnek számító árvizes időszakokkal. A helyi sajtóban a vízügyi szakemberek által számon tartott, jelentős árvizekkel szemben több alkalommal bukkanhatunk olyan híradásokra, amelyek az áradások lefolyásáról, hatásáról tudósítanak. Ennek az lehet a magyarázata, hogy az ártéren gazdálkodó közösségeknek a kisebb árvizek is jelentős pusztítást okozhattak, ha nem a megfelelő időben érték a növényzetet. Ha időbeli eloszlásukat próbáljuk értelmezni, akkor azt tapasztaljuk, hogy a földtulajdonosok számára a júniusban illetve a júliusban bekövetkező áradások okozták a legnagyobb károkat, ami nemcsak a szántóföldi növénykultúrákat, hanem a szőlőket és a

¹⁹ A Tiszán évenként három jellegzetes áradási típus különíthető el: a téli, télvégi hóolvadásból és az azt követő tavaszi esőkből származó tavaszi, a májusi és júniusi esők nyomán elinduló, olykor júliusra is áthúzódó, *zöldár* néven ismert nyári, valamint az őszi esőzésekből keletkező őszi árvíz. Ezek közül akár az egyik, akár a másik, akár mindegyik el is maradhat. A tiszai vízrendszemben a tavaszi, márciusi, áprilisi árhullámok számítanak uralkodónak. VÁGÁS István 1982. 32–33.

²⁰ VÁGÁS István 1982. 32–33.

gyümölcsösöket is érintette. Ennek az oka egyszerűen abban keresendő, hogy a víz a vegetációs periódusban érte a növényeket.

Közlekedés, teherhordás

A *kis-Tisza-szigeti* gazdákat tömörítő társulás tevékenységének egyik legfontosabb eleme a közlekedés és a teherszállítás megszervezése és biztosítása volt, ami az árvizes periódusokban vált szükségessé, amikor a termést kellett elszállítani vagy éppen valamilyen mezőgazdasági munkát elvégezni. A kiadások jelentős hányadát képezték a járművek javítási munkálatai, amelyek rendszerint a karbantartáshoz szükséges kátrány beszerzésére, az evezők készítésére és vasalására, valamint a faanyag vásárlására irányultak. A bejegyzések szerint voltak olyan évek, amikor új járművet kellett készíteni, mint ahogy az 1943-ban a következő költségekkel járt együtt:

<i>„A csolnak építéséhez kiadások</i>	
<i>Katrány</i>	14.72
<i>Faanyag csolnak építés</i>	42 98
<i>Tölgyfa burkolat</i>	25 09
<i>Kemény Fa iszkába</i> ²¹	15 32
<i>Kemény Fa iszkába</i>	15 76
<i>Csolnak szám festés</i>	2 00
<i>Csolnak csináltatás</i>	100 00
<i>Török Lajos csolnak deszka</i>	5 00” ²²

Az 1951. évi közgyűlésről készült feljegyzés részletesen beszámol a ladik karbantartásához feltétlenül szükséges munkafolyamatokról is: *„Az elmúlt esztendő első legsürgősebb tennivalója csónakunk kijavítása volt. Több irányban érdeklődtünk, hogy a javítást miként hajthatnánk végre míg végül is arra a megállapításra jutottunk, hogy legelőnyösebb ha magunk egyénileg kijavítjuk, természetesen a munkadíj megtérítése mellett – ami meg is történt. – A csónak közeit rendszeren kipucultuk, a nyílásokat zsákokkal és bitaminnal tömitettük általában olyan mérvű javítást végeztünk, mely jó időre biztosítja annak használhatóságát.”*²³

A *kis-Tisza-szigeti* gazdatársulás iratanyagában a szállítóeszköz megjelölése többféleképpen történik, amelyek valószínűleg különböző típusú vízi járműveket takarhattak. Az 1900-as években gyakran fordul elő a *csámesz* megnevezés, ami a ladiknál nagyobb méretű, széles, lapos, mindkét végén tompa, csekély merülé-

²¹ Bálint Sándor szerint a kifejezés a hajóépítésnél használatos vaskapocsra utal, amit átlósan meghajlítanak, két hegyes végét verik a hajó oldalába. Nyíri Antal munkájában kétágú vasszeg értelemben fordul elő, amely összeszorította a mohával megvarrt, *cínvesszővel* borított *fenék-* és *mederdeszkákat*. BÁLINT Sándor 1957. I. 645., NYÍRI Antal 1948. 93.

²² Az összegek pengőben értendők. KTszi. (Kosztá József Múzeum Néprajzi Adattár 253-as gyarapodási szám).

²³ KTszi.

sú közlekedési eszköz lehetett.²⁴ A *dereglye* elnevezés²⁵ olyan vízi járműre vonatkozhatott, amelyet főleg teherszállításra használtak. Széles, lapos fenekű, mindkét végén csapott, alacsony építésű közlekedési eszköz,²⁶ melynek mérete változó volt és rendszerint a szállítandó teherhez igazodott.²⁷ A forrásokban a *ladik* elnevezés IS szerepel, amely több szál deszkából összeállított járműre utalhatott. Az emlékezet szerint a *gazdaság* két vízi járművel is rendelkezett, amelyek közül a *nagyladikot* főleg teherhordásra használták, személyszállításra a kisebb méretű bizonyult alkalmasnak.

Az 1960-as években az árvizek idején a csósz meghatározott időpontban, reggel 7 illetve 8 órakor, délután pedig 4 órakor szállította a földbirtokosokat a töltés és a *Kis-Tisza-sziget* között. Olyan esztendőt is számon tartanak, amikor a *ladik* előtt a jeget törték, hogy meg tudják közelíteni a parcellákat. Átkeléskor a csósz feladatai közé tartozott a vízi jármű irányítása, a birtokosok pedig az evezésben működtek közre. Előfordult olyan eset is, amikor a *hegyőr* megválasztása előtti időszakban a magas vízállás miatt a birtokosok nem tudták megközelíteni parcelláikat. Ilyenkor a *gazdaság* az 1940-as években Kommendát János halászmestert fogadta fel, aki napszám fejében, az új csósz munkába állásáig szállította át a *Kis-Tiszán* a földtulajdonosokat. A csósznek az átkelőhelyről is gondoskodnia kellett, mivel feladatai közé tartozott a lejárók iszaptól történő megtisztítása, gazzal, rózsével történő javítása. Napjainkban a vízi átkelő már nem működik, mivel a *Kis-Tisza-szigetet* a töltéssel összekötő utat annyira feltöltötték, hogy a területet kisebb áradások idején is meg lehet közelíteni. Az őszi áradások idején a szentesi *Kis-Tisza-szigetben* is előfordulhatott, hogy a szőlő- és gyümölcsstermést *ladikból* szedték.

Hódmezővásárhelyen is működött ideiglenes átkelőhely, amely a birtokosok szállítását biztosította. 1919-ben Sófalvy József, a Mártélyi Hegyközség elnöke azzal a kéréssel fordult a román katonai parancsnoksághoz, hogy szolgáltatssa vissza vízi járművüket, mivel gazdálkodásukhoz nélkülözhetetlen: „*Ez a csolnak 90 szegény sorsu földművelő és szegény városi Tisztviselőké, akik ott, szőlő, gyümölcs, és vetemény míveléssel foglalkoznak. Az említett csolnak a gyakori vízáradások alkalmával közlekedés és közvagyon tárgyak mentesítésére és őrzésére szolgál a hegyőrnek, úgy hogy az a gazdaság részére telyesen nélkülözhetetlen.*”²⁸ 1926-ban a sajtóbeszámolókat szerint a birtokosok felkészültek arra is, hogy a gyümölcsöt valamilyen vízi jármű segítségével kell betakarítani, a szőlőfürtöket pedig a víz alól kell leszedni. A mártélyi szőlőbirtokosok az ármentesítő társulattól igyekeztek egy használaton kívüli *dereglyét* bérelni, amit kijavítottak volna.²⁹

²⁴ BÁLINT Sándor 1977. 45., PALÁDI-KOVÁCS Attila 1977. 451.

²⁵ Bálint Sándor szerint olyan vízi járműként fogható fel, amellyel terhet is lehetett szállítani. BÁLINT Sándor 1957. I. 277.

²⁶ Gráfik Imre szerint a szállítóhajók legegyszerűbb formája, amely felfogható nagyméretű ladikféleségként is. GRÁFIK Imre 2001. 986.

²⁷ K. KOVÁCS László 1977. 575.

²⁸ CsML HL XV. 72. Gyűjtemények. A hódmezővásárhelyi megszálló román katonai parancsnokság iratainak gyűjteménye.

²⁹ VRÚ 1926. július 15. 1.

Árvízvédelem, vízlevezetés

Az árterek részleges vízmentesítésének a terve több alkalommal is felmerült a két világháború közötti időszakban Hódmezővásárhelyen, ahol az alacsonyabb fekvésű területeket igyekeztek a birtokosok a kisebb áradásoktól megóvni. 1909. március 18-án Hézső Pál törvényhatósági bizottsági tag összejövetelre hívta a hullámtéri birtokosokat a városháza dísztermébe, hogy megalakítsák azt a vízrendészeti társulatot, amely a munkálatokat irányította volna. Az elképzelések szerint a 6 méter 40 cm magasságot meg nem haladó áradások ellen gátat emelnének, amely a kisebb vizek ellen nyújtana védelmet. A városi mérnök által elkészített tervek ismertetése után azonban vita bontakozott ki arról, hogy szükséges-e a szervezet létrehozása. A társulat végül nem alakult meg, mivel a 721 kat. hold területből csak 321 hold tulajdonosa támogatta a javaslatot, ami nem nyújtott megfelelő háttérrel a működéshez.³⁰

A *kis-Tisza-szigeti gazdaság* közgyűlésein a tisztújítás mellett egyéb elintézésre váró ügyek is napirendre kerültek, mint például a *Kis-oldal* felől húzódó nyári gáttal kapcsolatos beruházások tervei. A töltésnek a múltban és manapság is elsősorban az a feladata, hogy a terület alacsonyabban fekvő részeit megvédje a kisebb áradásoktól. A munkálatok külön kiadást jelentettek a *gazdaság* számára, amit a földbirtokosoktól beszedett *tőkepénzből* próbáltak fedezni. 1938-ban a gát javításának és erősítésének a költségei elérték a 271 pengő 75 filléryi összeget. Külön gondot jelentett a gazdaság számára az árvizek levonulása után a *Kis-Tisza-sziget* alacsonyabb fekvésű részein visszamaradó víz levezetését szolgáló betoncső karbantartása: „*A Tőke gazda indítványozza a jelenlegi vízleeresztő beton csőnek bővebb való kicserélését zárt ajtóval szakszerűen ellátot melynek fedezésére és egyéb közérdekű munkák ra indítványozom részletenként 1. pengő azaz egy pengő tőke péncz befizetését az 1939. évre.*”³¹

1940-ben a *kis-Tisza-szigeti gazdaság* azzal a kéréssel fordult a gyulai szakaszmérnökséghez, hogy a már meglévő töltést meg szeretnék magasítani, valamint egy 80 méter hosszú keresztgátat szándékoznak építeni, ami még nagyobb védelmet nyújtana a földtulajdonosok számára. Kérvényükben a következőképp indokolták a munka elvégzésének szükségességét: „*Területünk legnagyobb része 7 méter, a tiszai vízmagassági számítás szerint, a leglaposab részei 5 méter 50 centi, demivel idők fojamán a víz sűrűn bejött a szigetre, kiseb fajta nyúlgáttal védekeztek a birtokosok a mi igen sok esetben hasznosnak bizonyult a zöld ár eleni kártevésektől amit 6 ½ méterig már meg birtunk tartani nagy erő kifejtéssel, és hihetetlen nagy akarattal ojképpen hogy a zöld ár levonulásakor mindenki a kisértékon örködött és erősítették. már mint azt ahon csak lehetséges. mert a zöld ár mikor betör a szigetre kihozta és amedig, vízbe van a levél és a termés teljes egészében tönkre megy, még akkor is hacsak pár napig tart.*” A munkálatokat azonban több tényező is hátráltatta. Ezek közül a legfontosabb az volt, hogy a gazdaközösség nem tudta összegyűjteni azt a pénzösszeget, amiből a felmerülő kiadásokat fedezni lehetett volna: „*... ezt magunk erejéből nem tudjuk meg valószínűsíteni mert nincs meg a kellő összetartás, mert ez tetemes összegbe kerül, és aki*

³⁰ VV 1909. március 27. 2.

³¹ KTszgi.

*a parton van az úgy gondolkozik hogy öneki nem érdeke a védekezés men ötlet ugysis legutoljára veszi el a víz és mért fizesen, aki pedig a leg laposab részen van az meg azért nem járul hozzá mondván hogy ötlet ugy is előnti a fakadó víz ami néha 5-40 centi szokott lenni, a túlnyomó rész pedig az ami a legtöbb kárt szenved, mert egy ijen zöld ár igen csak 20 ezer pengő kárt okoz, ami nemzet gazdasági szempontból is igen hátrányos, és 50 kisembernek az évi kenyere is elveszett.*³² A folyammérnöki hivatal 1940. október 14-én helyszíni szemlét tartott, amiről jegyzőkönyv is készült. A birtokosok ugyanis az árvízvédelmi kormánybiztostól kapott 1500 pengő államsegélyből akarták a *Kis-Tiszával* párhuzamosan elhelyezkedő nyári gátat olyan magasra emelni, hogy az a 6,5 méteres vízállástól is meg tudja védeni az alacsonyabb területeket. Ezen kívül terveztek egy 100 méter hosszú keresztöltést is, ami a már meglévő nyári gátat kötötte volna össze a Tisza felőli magasparrtal. Szükségesnek tartották az élő folyó mentén húzódó dűlőút magasítását is, valamint egy új csőáteresz elhelyezését is, amelyen keresztül a víz könnyebben áramolhat vissza a *Kis-Tiszába*. A birtokos közösség számára kiutalt állami támogatásból a munkálatok mindegyikét nem lehetett elvégezni, ezért az ügyben eljáró mérnök azt javasolta, hogy először az összekötő gátat építsék meg, utána következzen a gát, valamint az útmagasítás, végül pedig az átereszt elhelyezése. 1941-ben a magas vízállás illetve a birtokosok egy részének ellenállása miatt a munkálatokat nem lehetett elvégezni.³³ A tervbe vett keresztgát megépítése végül is nem valósult meg, mivel a gyulai Folyammérnöki Hivatal 1943. január 25-én utasította a Szentesi Hegyközséget, hogy a kiutalt 1500 pengőt a nagyhegyi szőlőkben található *Nagypatéri út* és *Szeszfőzde dűlő* árckainak kiásására fordítsa.³⁴

A *Kis-Tisza-szigeten* a csősz kezelte a töltésen elhelyezkedő átereszt. Áradás idején a szerkezetet zárva tartották, így a víz nem tudott azonnal betörni a területre. Gyakran előfordult azonban, hogy a gát útját állta ugyan az áradásnak, ám a *Kis-Tisza-szigetben* fakadó vizek jelentek meg. Ezek levezetése az áradás levonulása után, az átereszt felnyitásával történt. Ha olyan nagy víz jött, hogy a töltés sem tudta megvédeni az alacsonyabban fekvő területeket, akkor az árhullám lecsendesedése után a szerkezetnek ismételten fontos szerep jutott. Felnyitásával ugyanis a visszamaradó vizek az apadásnak megfelelően gyorsan lefolytak, a szárazzá váló földeket pedig korábban művelés alá lehetett vonni.

Összegzés

Az általam vizsgált társulások tevékenysége a természetvédelem megszervezése mellett elsősorban arra irányult, hogy elősegítse a természeti környezethez történő alkalmazkodást, ami főként két területen nyilvánult meg. A birtokos közösségek egyfelől magasabb vízállás idején gondoskodtak a földtulajdonosok szállításáról, másfelől igyekeztek az ártéri parcellákat megóvni a kisebb árvizektől, egyúttal próbálták elősegíteni a víz hullámtérről történő levezetését. Az egyéni

³² CsML SzL IX. 210. 7. SzHi 1940. 48.

³³ CsML SzL IX. 210. 7. SzHi 1941. 21., 78.

³⁴ KTszgi.

alkalmazkodási technikák mellett számos izgalmas kérdést vet fel ezen társulási formák vizsgálata, amelyek közösségi szinten igyekezettek megoldani a hullám-
téri gazdálkodás során felmerülő problémákat.

IRODALOM

Rövidítések

CsML HL	Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Levéltára
CsML SzL	Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Levéltára
HVT tan. ir.	Hódmezővásárhely Város Tanácsának iratai. Tanácsülési iratok
KTszgi.	Kis-Tisza-szigeti Gazdaság iratai
SzHi	A Szentesi Hegyközség iratai
SzVT	Szentes Város Térképtára
VRÚ	Vásárhelyi Reggeli Újság
VV	Vásárhely és Vidéke

ANDRÁSFALVY Bertalan

- 2007 Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítés befejezéséig. Budapest (2. átdolgozott kiadás)

BÁLINT Sándor

- 1957 Szegedi szótár I–II. Budapest
1977 A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. Szeged

BOGA Tamási László

- 2001 Az Alsó-Tisza és a Maros holtágai. In: Magyarország holtágai. Szerk: *Pálfai Imre*. 70–82. Budapest

ÉGETŐ Melinda

- 1993 Az alföldi paraszti szőlőművelés és borkészítés története a középkortól a múlt század közepéig. Budapest
2006 Alföldi borvidék-homoki borvidék. Az alföldi szőlőkultúra táji tagolódásának átrendeződése a 19–20. század fordulóján. *Ethno-lore XXIII*. 43–73.

GRÁFIK Imre

- 2001 Vízi közlekedés és szállítás. In: Gazdálkodás. Magyar Néprajz II. Szerk.: *Paládi-Kovács Attila*. 974–1020. Budapest

HERCZEG Mihály–KRUSZLICZ István Gábor

- 2000 Mártély. Budapest

KOVÁCS László, K.

- 1977 Dereglye. In: Magyar Néprajzi Lexikon I. kötet. Főszerk: *Ortutay Gyula*. 575. Budapest

MÓD László

- 2001 Ártéri gazdálkodás a Kis-Tisza-szigeten. Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1999/2000. 167–172.

- 2008 Szőlőművelés. In: Makó néprajza. Szerk: *Tóth Ferenc*. 184–208. Makó
- NYÍRI Antal
1948 A kiháló szentesi víziélet néprajzi és népnyelvi maradványai. Szeged
- PALÁDI-KOVÁCS Attila
1977 Csámesz. In: Magyar Néprajzi Lexikon I. kötet. Főszerk: *Ortutay Gyula*. 451. Budapest
- PAPP József
1992 Adatok a Közép-Tisza vidéki szőlőművelés néprajzához. In: Kultúra és Tradíció II. Tanulmányok Újváry Zoltán tiszteletére. Szerk: *Viga Gyula*. 795–802. Miskolc
- SCHWEITZER Ferenc
2003 Folyóink hullámterei fejlődése, kapcsolatuk az árvizekkel és az árvízvédelmi töltésekkel. In: A Tisza és vízrendszere I. Szerk: *Teplán István*. 107–117. Budapest
- SZIBERTH Arthur
1898 A Tisza hajdan és most. IV. rész A Tisza folyó keresztiszelvényei. Budapest
- SZIGETI György
1999 Fejezetek Apátfalva néprajzából I. Anyagi kultúra. Apátfalva
- TÁRKÁNY SZÜCS Ernő
1944 Mártély népi jogélete. Kolozsvár
- TÖRÖK Imre György
2000 Az alföldi folyók hullámterének szerepe és jelentősége az Alföldön. In: A víz szerepe és jelentősége az Alföldön. Szerk: *Pálfai Imre*. 125–131. Békéscsaba
- VÁGÁS István
1982 A Tisza árvizei. Budapest